

68. י' בן ארצי: התפתחות מושבות העליה הראשונה והקמת מושבות חדשות בתקופת העליה השנייה, בתוך: י' ברטל (עורך) **העליה השנייה – מחקרים, א'**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, 1997, עמ' 151. להלן: י' בן ארצי: **התפתחות מושבות העליה הראשונה**.
69. מ' אליאב (עורך) **תעודות, שם**, תעודה מס' 29, מתאריך 17/10/1883.
70. ש' אביצור, **החקלאות, המלאכה והתעשייה**, שם, עמ' 230.
71. י' בן ארצי, **המושבה העברית**, שם, עמ' 20-23.
72. ש' אטינגר וי' ברטל: שורשי היישוב החדש בארץ ישראל, עמ' 23, בתוך: מ' אליאב (עורך) **ספר העליה הראשונה, א'**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשמ"ב.
73. ש' אביצור, **החקלאות, המלאכה והתעשייה**, שם, עמ' 228-229.
- גלעדי ונאור, **רוטשילד**, שם, עמ' 42-43, 65.
- י' בן ארצי, **המושבה העברית**, שם, עמ' 203.
74. ש' אביצור, **החקלאות, המלאכה והתעשייה**, שם, עמ' 239-240.
- גלעדי ונאור, **רוטשילד**, שם, עמ' 39-40, 65-66.
75. מ' בן הלל, **שם**, עמ' 18-19. מכתב מתאריך 24/10/1914.
- ז' צחור (עורך) **העלייה השנייה, ג'**, שם, עמ' 132.
76. י' בן ארצי, **המושבה העברית**, שם, עמ' 173-174.
- ש' אביצור, **שם**, עמ' 240-244.
77. ר' אלבוים-דרור, **המחר של האתמול, א'**, האוטופיה הציונית, יד יצחק בן צבי ומוסד ביאליק, ירושלים, 1993, עמ' 171-172, 183-177.
78. ז' ולק, צמיחת החינוך העברי במושבות, בתוך: מ' אליאב (עורך) **העליה הראשונה, א'**, שם, עמ' 407-425.
79. ש' הרמתי, תחיית הדיבור העברי, בתוך: מ' אליאב (עורך) **העליה הראשונה, א'**, שם, עמ' 431.
80. ר' אהרונסון, **הברוך והמושבות**, שם, עמ' 275-277.
- מ' אליאב (עורך) **תעודות**, שם, עמ' 201-207, תעודה מס' 131, מזאב יעבץ 18/8/1890.
81. ש' יבניאלי, **שם**, עמ' 237. מכתב מארלנגר להירש מ-24/8/1883.
82. ג' קרסל, **שם**, עמ' 44. ציטוט ממכתב ששלח אליעזר בן יהודה לאוסישקין.
83. **האור, ל"ב**, תרנ"ג. מובא אצל מ' אליאב (עורך) **תעודות**, שם, תעודה מס' 131.
84. א' אופק, צמיחתה של ספרות ילדים טבעית בארץ ישראל, **קתדרה, ג'**, יד יצחק בן צבי, אדר תשל"ז.
- ר' אהרונסון, **הברוך והמושבות**, שם, עמ' 278.
85. ד' שידורסקי, הספריות הציבוריות בתקופת העליה הראשונה, בתוך: מ' אליאב (עורך) **העליה הראשונה, א'**, שם, עמ' 465-482.
86. י' ריינהרץ, **חיים וייצמן – עלייתו של מדינאי**, הספריה הציונית, 1996, עמ' 231.
87. ש' שאמה, **שם**, עמ' 183-186.
88. **הארץ**, 17/5/1925.
89. ש' שאמה, **שם**, עמ' 231.

90. ר' אהרונסון, שלבים בהקמת מושבות העלייה הראשונה ובהתפתחותן, בתוך: מ' אליאב (עורך), **ספר העליה הראשונה, א'**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשמ"ב. להלן: ר' אהרונסון, **שלבים בהקמת המושבות**.
91. ר' אהרונסון, **הברון והמושבות**, שם, עמ' 64-94. בעמ' 64 הערה מס' 1 מציין אהרונסון את החוקרים הסבורים, ששנת תרמ"ז היא שנת המפנה. אהרונסון עצמו סבור, שאין זו שנת המפנה, היות והברון ממשיך במשימות שנטל עליו בעבר ומשכללן.
92. י' קולת, פועלי העליה הראשונה, בתוך: מ' אליאב (עורך), **ספר העליה הראשונה, א'**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשמ"ב, עמ' 341-342. ראה גם הערות 8 ו-9 במקום. להלן: י' קולת: **פועלי העליה הראשונה**.
93. אצ"מ: K12/42/2 מהברון רוטשילד לבן שימול בתאריך 1/12/1894.
94. י' קולת, **פועלי העליה הראשונה**, שם, עמ' 372.
95. מ' אליאב (עורך), **תעודות**, שם, עמ' 305-307, תעודה מס' 160 מתאריך 16/1/1897. פורסם ב"הצבי", תרנ"ז גיליון 19.
96. ר' אהרונסון, **הברון והמושבות**, שם, עמ' 247. ראה גם הערה 95 במקום.
97. י' קולת, **פועלי העליה הראשונה**, שם, עמ' 346-347, 375-380.
98. י' בן ארצי, **המושבה העברית**, שם, עמ' 117-149, 290-291, 297.
99. גלעדי ונאור, **רוטשילד**, שם, עמ' 29-30.
- ש' לסקוב, חובבי ציון ברוסיה למען היישוב בארץ ישראל, בתוך: מ' אליאב (עורך), **ספר העליה הראשונה, א'**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשמ"ב, עמ' 155. להלן: ש' לסקוב: **חובבי ציון**.
100. ר' אהרונסון, **הברון והמושבות**, שם, עמ' 278.
- י' בן ארצי, **התפתחות מושבות העליה הראשונה**, שם, עמ' 158-162.
101. ר' אהרונסון, **הברון והמושבות**, שם, עמ' 98-99, 269.
102. ג' קרסל, **שם**, עמ' 44.
103. י' בן ארצי, **המושבה העברית**, עמ' 100-101.
- ד' גלעדי, **פקידות**, שם, עמ' 206.
- גלעדי ונאור, **רוטשילד**, שם, עמ' 53.
104. ש' שאמה, **שם**, עמ' 253.
105. מ' שילה, נסיונות בהתיישבות, **המשורר הארצישראלי 1908-1914**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 17. להלן: מ' שילה, **נסיונות בהתיישבות**.
106. ד' גלעדי, **חזרה לארץ אבותינו – זד לבונטין, אלטרנטיבה יזמית למדיניות ציונית**, המרכז הישראלי לקידום חברתי-כלכלי, ירושלים, 1994.
107. גלעדי ונאור, **רוטשילד**, שם, עמ' 68-69.
- ש' לסקוב, **חובבי ציון**, שם, עמ' 156.
108. ח' וייצמן, **אגרות ד'**, מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ז. דו"ח לאבסקוטיבה מתאריך 7/1/1915. להלן: ח' וייצמן, **אגרות ד'**.
109. ש' יבניאלי, שם, עמ' 233-234. מכתב לש' הירש מ-16/3/1883.
110. י' ציטרין, **תולדות זכיון החולה**, פרק ביישובו של הגליל העליון, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, אייר תשמ"ז, רמת-גן, עמ' 42 בהערה 46 במקום – פירוט מראי מקום על אי מכירת נכסי דלא-ניידי ל"כופרים" ולגורמים זרים. להלן: י' ציטרין, **זכיון החולה**.

111. ר' אהרונסון, **הברון והמושבות**, שם, עמ' 48-50.
112. ש' יבניאלי, **שם**, עמ' 243. מכתב לשמואל הירש מתאריך 30/11/1883.
113. י' פרידמן, משטר הקפיטולציות ויחסה של תורכיה לעליה והתיישבות 1856-1897, **קתדרה**, 28, תמוז תשמ"ג. ראה בעיקר עמ' 60.
114. י' קולת, **פועלי העליה הראשונה**, שם, עמ' 371.
115. ר' אהרונסון, **הברון והמושבות**, שם, עמ' 75.
- י' בן ארצי, **המושבה העברית**, שם, עמ' 32-33.
116. מ' אליאב (עורך), **תעודות**, שם, עמ' 330-331. מכתב מאהרון אייזנברג אל לוי אפשטיין מ-19/10/1899.
117. מ' אליאב, **שם**, שם, הערה מס' 3.
- N. Nandel, Ottoman Practice as regards Jewish Settlement in Palestine 1881-1908, **Middle East Studies**, 11, 1975, pp. 34-46.
118. ארכיון העבודה, IV, 104. ארכיון אהרון אייזנברג, תיק 39א'. ג' בתשרי תרס"ט (28/9/1908).
119. **הארץ**, 23/12/1923.
120. **הארץ**, 17/5/1925.
121. ח' וייצמן, **מסה ומעש**, שוקן, תל-אביב, תשי"ד, עמ' 141.
122. ש' שאמה, **שם**, עמ' 246. הוא מעמידנו על אופיו המורכב והאימפולסיבי של הברון.
123. י' בן ארצי, **המושבה העברית**, שם, עמ' 18, וש' שאמה, **שם**, עמ' 83 ואילך – סבורים, שבשנת תרמ"ז הגיע הברון לכלל גיבוש שיטה תכנונית ברורה בעבודתו בארץ.
124. א' פלדמן, **שם**, עמ' 117-118.
125. ש' יבניאלי, **שם**, עמ' 253, מכתב לש' הירש מ-6/4/1883.
126. ש' יבניאלי, **שם**, עמ' 231 ו-234, מכתבים לש' הירש בתאריכים: 2/1883 ו-16/3/1883.
127. מ' אליאב (עורך), **תעודות**, שם, עמ' 21. תעודה מס' 5. פניית סגן הקונסול הצרפתי בעיר הנמל התימנית חודידה לכי"ח ב-29/11/1881, המתארת את עידוד עליית יהודים מתימן עקב שמועות על פעילות רוטשילד בארץ.
- ז"ד לבונטין, **לארץ אבותינו**, עמ' 67 (ראה לעיל הערה מס' 24). הברון מתכוון לערוך ניסוי, שבמרכזו תהווה א"י פתרון לחלק מהיהודים.
- מ' אליאב, **שם**, שם, עמ' 250. תעודה מס' 131. ביקורו השני של הברון – דבריו למתיישבים בזכרון יעקב ב-30/4/1893. דורש נאמנות מלאה לסולטן ולמשטר העות'מני.
- ד' גלעדי, **פקידות**, שם, עמ' 186.
- ד' גלעדי, **קתדרה**, 2, חשון תשל"ז. הברון, הפקידות והמושבות הראשונות בארץ ישראל, עמ' 63-65. להלן: ד' גלעדי, **המושבות הראשונות בארץ ישראל**.
128. ח' וייצמן, **אגרות ז'**, שם. דו"ח של וייצמן לחברי האכסקוטיבה של ההסתדרות הציונית מתאריך 7/1/1915.
129. ש' שאמה, **שם**, עמ' 254.
130. א' צנציפר (רפאלי), **שם**, עמ' 105.
131. גלעדי ונאור, **רוטשילד**, שם, עמ' 72-77, 132.

132. י' בן ארצי, **שם**, עמ' 29-30.
133. ש' שאמה, **שם**, עמ' 183-186. מציין את הסכנותו לתת יד להקמת האוניברסיטה.
134. **הארץ**, 17/5/1925. נאום הברון בבית הכנסת המרכזי בתל-אביב. מציין את החשיבות הרבה שראה בהקמת האוניברסיטה.
135. ש' שאמה, **שם**, עמ' 254.
136. י' בן-ארצי, **המושבה העברית**, שם, עמ' 39.
137. ר' אהרונסון, שלבים בהקמת המושבות, **שם**, עמ' 74. הברון השקיע 1.6 מיליון שטרלינג, פי עשרים מכל "חובבי ציון".
- א' ביין, **שם**, עמ' 10. הערה מס' 1. הברון השקיע 1.6 מיליון ליש"ט, "חובבי ציון" – 87 אלף ליש"ט.
- ד' גלעדי, פקידות, **שם**, עמ' 204. הברון השקיע 40 מיליון פראנק.
- ח' וייצמן, **מסה ומעש**, שם, עמ' 131. הברון השקיע 50 מיליון מארקים.
138. ש' שאמה, **שם**, עמ' 272.
139. מ' אליאב (עורך), **תעודות**, שם, עמ' 332-336. תעודה מס' 174.
140. מ' אליאב (עורך), **שם**, שם, עמ' 353-358. תעודה מס' 185. הוועד האודסאי מ-13/5/1901.
141. ש' לסקוב, **חובבי ציון**, שם, עמ' 168.
- י' קולת, **פועלי העליה הראשונה**, שם, עמ' 379.
142. ב' הלפרן וי' ריינהרץ, תרבות ומציאות בעלייה השנייה, עמ' 25-26, בתוך: י' ברטל (עורך), **העליה השנייה – מחקרים**, א', יד יצחק בן צבי, ירושלים, 1997.
143. מ' אליאב (עורך), **תעודות**, שם, עמ' 330-331. תעודה מס' 173. הערה מס' 4 במקום.
144. ד' גלעדי, **המושבות הראשונות בארץ ישראל**, שם, עמ' 59-60.
145. קלונימוס זאב ויסוצקי, **קבוצת מכתבים**, שם, עמ' 153-161. מכתב לש"ד רבינוביץ, מזכיר "חובבי ציון" בוורשה.
146. מ' אליאב (עורך), **תעודות**, שם, עמ' 308-310. תעודה מס' 162. דו"ח הקונסול הגרמני, פאול פון טישנדרוף, מ-19/6/1897. הקונסול הגרמני שרת 13 שנים בארץ והיה מודע היטב להלך הרוחות בה.
147. מ' אליאב (עורך), **תעודות**, שם, עמ' 323-324. תעודה מס' 169 מתאריך 17/11/1898. מ"ד שוב מדווח על ביקורו של ב"ז הרצל בארץ. הרצל ציין בחיוב את פעילות הברון רוטשילד, אך טען, שעבודתו היא נקודתית בניגוד לעבודת התנועה הציונית, שהיא לטווח ארוך ולמען העניין הלאומי.
- א' רופין, **שלושים שנות בנין**, שם, עמ' 208-210.
148. מ' שילה, **נסיונות בהתיישבות**, שם, עמ' 30.
149. צ' שילוני, שלבים בהתפתחות ההתיישבות היהודית בתקופת העליה השנייה, עמ' 107, בתוך: י' ברטל (עורך), **העלייה השנייה – מחקרים**, א', יד יצחק בן צבי, ירושלים, 1997.
- ד' גלעדי, **פקידות**, שם, עמ' 203-205.
150. י' בן ארצי, **המושבה העברית**, שם, עמ' 32-33.
151. ח' וייצמן, **אגרות-ז**, שם, מתאריך 29/12/1914.
152. ג' קרסל, **שם**, עמ' 101-102.
153. ראה לעיל: סעיפים 4א' ו-7.

154. ח' וייצמן, **מסה ומעש**, שם, עמ' 142.
155. גלעדי ונאור, **רוטשילד**, שם, עמ' 72-77.
156. ח' וייצמן, **מסה ומעש**, שם, עמ' 50.
157. ש' שאמה, **שם**, עמ' 141-143.
158. **ארכיון העבודה**, IV 104, ארכיון: אהרון רוזנברג, תיק א'39, 28/9/1908.
159. ש' לסקוב, **שם**, עמ' 144-148.
- ד' גלעדי, **פקידות**, שם, עמ' 199-200.
160. ק"ז ויסוצקי, **שם**, עמ' 192-194. מכתב ממוען אל דוד גורדון, מאמצע יולי 1885.
161. אחד העם, לא זו הדרך, **"המליץ"**, 13/3/1889. כתוצאה מביקורתו של אחד העם התארגנה אגודת "בני משה", שדגלה בעבודת רוח, ובעיקר – על-ידי חינוך לאומי לידיעת העברית.
לפי **"השלח"**, ז' (ג'), ניסן תרס"א התכנסה אסיפה של "חובבי ציון" ב' באדר תרס"א. כתוצאה מהאסיפה התגבשה קבוצה, שנסעה לברון לבקשו לתמוך באיכרים ובפועלים בארץ וכן לשחרר את היישוב מהאפוטרופסות של הפקידים.
162. **"השלח"**, ז' (ו'), תמוז תרס"א "שלוחי עם עני" – מאמרו של אחד העם, המסכם את הפגישה עם רוטשילד.
163. י' קולת, **פועלי העליה הראשונה**, שם, עמ' 372.
164. **קתדרה**, 2, מרחשון תשל"ז, י' דרורי, השתקפותה של העלייה השנייה והמאבק לעבודה עברית בעיתונות הארצישראלית, עמ' 70.
165. ז' צחור (עורך), **העליה השנייה**, ג', שם, עמ' 138.
166. ח' וייצמן, **אגרות**, ו', שם, מתאריך 13/4/1914.
167. ח' וייצמן, **מסה ומעש**, שם, עמ' 183-184.
- ח' וייצמן, **אגרות**, ז', שם, 6/1/1915, וייצמן מבקש מיהודה מאגנס לדון באופן רשמי בשם "ההסתדרות הציונית" עם רוטשילד בענייני מדיניות.
- 28/6/1915 אל גסטון וורמסר ו-17/10/1915 אל דורותי רוטשילד, שני מכתבים, העוסקים בתמיכת הברון בוויצמן ובעיצוב המדיניות בארץ-ישראל.
168. מ' ארן, המשא ומתן להשגת זכיון לחברת חשמל, **קתדרה**, 26, טבת תשמ"ג, עמ' 139-141.
169. י' ציטרין, **זכיון החולה**, שם, עמ' 46-56.
170. מ' שילה, פעילותה של ההסתדרות הציונית בארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה, עמ' 91-92, בתוך: י' ברטל (עורך), **העליה השנייה, א' – מחקרים**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, 1997. להלן: מ' שילה, **פעילות ההסתדרות הציונית בארץ ישראל**.
171. מ' שילה, **נסיונות בהתיישבות**, שם, עמ' 85, 88-89, 101, 103.
172. ח' וייצמן, **אגרות**, ז', שם.
- 7/1/1915 דו"ח שהוגש לחברי האקסקוטיבה של ההסתדרות הציונית העולמית.
21/3/1915 ו-9/3/1915 שני מכתבים אל דורותי דה-רוטשילד.
173. ח' וייצמן, **שם**, שם.
- 5/2/1915 רוטשילד מסדר לוויצמן ריאיון אצל שגריר בריטניה בפריז. סיר פראנסיס ברטי, שהיה מבאי ביתו של הברון.

- 19/12/1915 רוטשילד מפגיש את וייצמן עם אישים בריטיים וצרפתיים.
- 11/4/1917 רוטשילד עוזר לנחום סוקולוב להיפגש עם שר החוץ האיטלקי.
174. ח' וייצמן, שם, שם. 17/10/1915 ו-28/6/1915.
175. ח' וייצמן, שם, שם. מכתביו מתאריכים: 31/12/1914, 8/1/1915, 6/3/1915, 3/9/1916, 9/6/1917.
176. ח' וייצמן, **מסה ומעש**, שם, עמ' 212 ו-243.
177. דויד וולפסון (1855-1914), הנשיא השני של התנועה הציונית, ראה: מ' אליאב, **דויד וולפסון, האיש וחמנו**, ירושלים, 1977.
178. י' ציטרין, זכיון החולה, שם, עמ' 46.
179. אצ"מ: L₁/46, מיעקבסון – לוורבורג 20/9/1909.
180. ח' וייצמן, **מסה ומעש**, שם, עמ' 132.
181. אצ"מ: Z₃/1513, נחום סוקולוב אל לואי ליפסקי, 20/7/1913.
182. אצ"מ: Z₃/407, מיעקבסון – לצ'לנוב 3/4/1914.
183. מ' שילה, **נסיונות בהתישבות**, שם, עמ' 104-108.
184. גלעדי ונאור, **רוטשילד**, שם, עמ' 105-110.
185. ח'ליל סכאכני (1878-1955), מאנשי החינוך הדגולים בקרב ערביי ארץ-ישראל בתקופת המנדט. נטל חלק בפעילות הלאומית והיה חבר בוועד הפועל הערבי-פלסטיני.
186. ח'ליל סכאכני, **כזה אני, רבותי**, כתר, תל-אביב, 1990, עמ' 47.
187. **הארץ**, ריאיון עיתונאי של הברון מתאריך 23/12/1913.
188. **הארץ**, 17/5/1925. נאומו של הברון בבית הכנסת. היצגנו חלק מנאומו בסעיפים קודמים.
- הארץ**, 19/8/1925. במאמר של ר' בנימין על הברון רוטשילד בשם "איש הגבורות" הוא מנתח את פעולות הברון למען הארץ ויישובה במשך עשרות השנים וגורס, שהברון פעל מנטיות לאומיות.
189. גלעדי ונאור, **רוטשילד**, שם, עמ' 126.
190. ח' וייצמן, **מסה ומעש**, שם, עמ' 142.
191. ש' יבניאלי, **תקופת חובבי ציון**, שם, ראה עמ' כ"א.
- ז"ד לבונטין, **לארץ אבותינו**, שם, ראה עמ' 67.
- ג' קרסל, **אבי היישוב**, שם, ראה עמ' ט"ו.
192. ראה את מחקריהם של ד' גלעדי, ר' אהרונסון, י' בן-ארצי וש' שאמה, שהוצגו במאמר.
193. י' טריואקס וא' שטיינמן, **ספר מאה שנה**, שם, עמ' 244.
194. ש' שאמה, שם, עמ' 272.
195. ב' וסרשטיין (עורך), **אגרות וייצמן, י"א**, מוסד ביאליק, ירושלים, 1979, עמ' 245 ואילך. וייצמן קיבל מהברון רוטשילד כספים לתשלומי שוחד לסיעונים ערביים.
- ש' שאמה, **שם**, עמ' 254-258.

